

ABDULLAH TUKAY VE TÜRK EDEBİYATI PARALELLERİ

Mustafa ÖNER

Özet

1905 yılında Rusya topraklarında gerçekleşen kısmi serbestlik tüm Tatar aydınlarının olduğu gibi, Tatar Edebiyatının büyük şairi Abdullah Tukay'ın şiirlerinin de konu ve yönelişini etkilemiştir. Tukay'ın eserlerinde yer verdiği konular vatan duygusu başta olmak üzere büyük sosyal ve siyasi fikirleri yerleştiren ilk kuşak Tanzimat yazarları T. Fikret, Şinasi, Ziya Paşa, özellikle de Namık Kemal ile benzerlik göstermektedir. Bu yazıda Tukay ile anılan yazarlar arasındaki eser-konu paralelliği üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Abdullah Tukay, 1905 Rus Meşrutiyeti, Tanzimat, Namık Kemal, T. Fikret, Mehmed Akif, Ömer Seyfeddin.

Abdullah Tukay and Parallels in Turkish Literature

Abstract

Partial freedom which came out the territory of Russia in 1905, effected subject and orientation of the greatest poet of Tatar literature A. Tukay's poetries, as with all the Tatar intellectuals. The subjects in his works are similar to T. Fikret, Şinasi, Ziya Paşa, especially Namık Kemal who the authors of the first generation of the Tanzimat placed the greatest social and political ideas, especially a sense of homeland.

Key words: Abdullah Tukay, 1905 The Russian Constitutionalism, Tanzimat, Namık Kemal, T. Fikret, Mehmed Akif, Ömer Seyfeddin.

Tatar edebiyatının altın devri diye anılan 1905-1917 yılları boyunca Tatarca'yı çağdaş bir edebiyat dili haline getiren Ayaz İshaki, Galiesgar Kamal, Mecit Gafuri, Dermend, Segiyt Remiyev, Fatih Emirhan, Necip Dumavi, Mirheyder Feyzi gibi büyük yazarlar arasında Abdullah Tukay'ın bambaşka bir yeri olduğu görülür. Sadece yirmi yedi yıl süren kısa hayatında halkının sevgilisi olan bu şairin on yıl bile sürmeyen edebiyat kariyerindeki başarısı yüz yıldan beri kabul edilmiş bir gerçektir. Ancak onun bizde hüznün yaratan bu kısa biyografisi, son beş yüz yıl boyunca coşku

ve mutluluk hislerini unutmuş gibi duran Tatar tarihine de garip bir biçimde paralel oluşturmuştur. Tatar millî tarihinde yenilgiyle sonuçlanan Kazan Hanlığı devri, bugün bile unutulmayan *Süyüm Bike* imajını toplumun hafızasına çaktığı gibi Tukay'ın genç yaşında tutulduğu verem hastalığı da daha otuzunu bile görmeden ölümle sonuçlanmış ve Tatar tarihi için büyük bir kayıp oluşturmuştur.

Tukay'ın *Özəlgen Ömid (Kesilen Ümit)* şiirindeki şu ifadelerine bakalım:

*Oçtu dönya çitlëğënnen tarsınıp künlëm koşı,
Şat yaratsa da, cihanga yat yaratkan rabbısı.*

*Küpmë moñlansam da kunıp milliy ağaçlar östëne,
Barsı korgan, bër gëne yuk canlısı, yafraklısı.*

*Üpkenënnen birlë, enkey, iñ ahırgı kerre sin,
Her işëkten sördë ugliñnı mehebbet sakçısı.*

*Bar küñëllerden cılı, yomşak sinëñ kabreñ taşı,
Şunda tamsın küz yeşëmnëñ iñ açı hem tatlısı!*

“Uçtu dünya kafesinden sıkılıp gönlüm kuşu,
Sevinçli yaratsa da cihana yabancı yaratmış Rabbi.

Ne kadar kederlensem de konup millî ağaçlar üstüne,
Hepsi kurumuş, bir tek yok canlısı, yapraklısı.

Öptüğünden beri, anacığım en son defa sen,
Her kapıdan sürdü oğlunu muhabbet bekçisi.

Bütün gönüllerden sıcak, yumuşak senin kabrinin taşı,
Şurada damlasın gözyaşımın en acı ve tatlısı!”

1910 yılında henüz 24 yaşındaki bir gençten beklenmeyecek kadar büyük bir kırıklık, hüznün... Dildeki *moñ* “hüzün, melankoli” kavramını hayatın genelinde, hatta müzikte de beğenen Tatar toplumunun, annesini özleyen öksüzün gözyaşlarıyla yazdığı bu şiiri çok sevdiğini biliyoruz. Vefatından üç yıl önce adeta böyle bir veda şiiri yazan genç şairi yücelten halkı, kabir taşına da buradaki sözlerini yazmıştır:

*İy mökaddes moñlı sazım! Uynadıñ sin nik bik az?
Sin sinasın, min sünemëñ, ayrılabiliz ahrısı!*

“Ey mukaddes mahzun sazım! Çaldın sen niye pek az?
Sen kırılırsın, ben sönerim, ayrılıyorz galiba!”

Diğer yandan, A. Tukay'ı sadece hüznüyle açıklamak ve Tatar toplumunun Tukay sevgisini de bir patoloji gibi sunmak büyük eksiklik ve edebiyata neşe ve mizah da getiren şaire haksızlık olur. Yakın dostu S. Remiyev gibi Tukay da Tatar halkının XX.

yüzyıl başındaki uyanışını coşkuyla kaydetmiştir. (*Galiullin-Yarullina 2007: 694-695*)

“*Allah digil bedevam*” redifinden ötürü *Bedevam Kitabı* diye bilinen eser medreselerde alfabenin yanı sıra esaslı bir ders kitabıydı. Onun biçimine ve söylemine bağlı kalan Tukay “*İttifak Hakkında*” isimli ilk manzumelerinin birisinde şöyle diyor: “*Görün Çar hazreti; giderdi halkın özlemine; görünce fitne kesretini; genişlik verdi bedevam.*” Rusya’daki 1905 Meşrutiyetine çok önem veren Tukay, bu şiirinde “*Edelim dostlar ittifak, bitsin çakılsın bu nifak, bedenimiz ayrı olsa da bir can olalım her zaman; faydalanalım bu genişlikten, vazgeçelim bencillikten*” diye Tatarlara seslenmekte ve bir tenkit sorusuna da yer açmaktadır: “*Ne zamana kadar Tatar, bu uykuda yatar, birbirine ok atar?*”

Tukay’ın vatan duygusunu işleyen, *tuğan il* (“memleket”) sevgisini yücelten şiirleri de çok değerlidir. XIX. yüzyılın Tatar aydınlanmacıları (*meğrifetçiler*) Ş. Mercani, K. Nasiri, R. Fahreddin’in bu fikri hazırladıklarını biliyoruz. 1905 İhtilali ise Çarlık egemenliğindeki bütün halklara gerçek vatanseverliğin bu dev ülkeye karşı mücadele etmekten geçtiğini öğretmiştir. (Halit G. 1986: 10) “Tukay, gerçek manasıyla milletçi bir şairdir. Onun “*Kitmiyběz=Gitmiyoruz*”, “*Tuğan Tël=Ana dil*”, *Tuğan Ciréme=Ana Vatanıma*”, “*Millete*”, “*Lezzet ve Tem Nersede?=Lezzet ve Tat Nerede*”, “*Bér Tatar Şagıyrénëñ Süzlerë=Bir Tatar Şairinin Sözleri*” gibi şiirlerinde şairin ana vatanına ve milletine beslediği derin saygı ve sevgi açık şekilde yansımıştır.” (*Galiullin-Yarullina 2007: 698-699*)

Çarlık dönemi tarih yazarlığında, Tatarların ancak Cengiz Han’ın akınlarından sonra buraya gelmiş yerleşik (*otokton*) olmayan bir halk olduğuna dair maksatlı yaklaşımın çok köklü olduğu anlaşılıyor. Bu görüş 1907 yılı içinde parlamentoda ve şovenist basında çok sert biçimde ifade edilmiştir: “Rusya’daki düzeni beğenmiyorsanız Türkiye’ye gidin!”. O zamanlar istibdat altında bulunan Türkiye’yi de, despotizm etkisindeki Rusya’yı da eleştiren Tukay, buna yanıt olarak en etkili şiirlerinden birini hem de biraz Osmanlıcaya yakın bir dille yazmıştır:

Monda tudık, monda üstëk, mondadır bëznën ecel;

Beylemiş bu cirge bëznë teñrëbëz gıyze ve cel.

İN böyëk maksat bëzëm: Hör memleket, hör Rusiya!

Tiz gëne kuzgalmybız bëz iy görühë ru-siyah.

Bu Tukay, Türk edebiyatına vatan duygusu başta olmak üzere büyük sosyal ve siyasi fikirleri yerleştiren ilk kuşak Tanzimat yazarlarını Şinasi’yi, Ziya Paşa’yı ve özellikle Namık Kemal’i hatırlatıyor. Onlar kalem üretimlerini büyük bir eğitim sayesinde kalkınma amacıyla kullanan ve yazmayı da topluma verilecek edep, öğretiler, kısacası *edebiyat* olarak gören bir kuşaktı. Türkiye’de Tanzimat yapılanmasıyla başlayan ve belki de Tanzimat’ı da yaratan bu Doğu-Batı gerilimi, A. H. Tanpınar’ın belirttiği *medeniyet krizi* ile birlikte Türk modernizmine yol açmıştı.

Tanzimatçı aydınların çok önem verdiği gazete, dergi, tiyatro esaslı modern toplum yapılanması, Rusya Türkleri arasında özellikle 1905 Meşrutiyeti sonrasında büyük bir hızla gelişmiş ve Tatar edebiyatı tarihine de Tukay kuşağını vermiştir. Türkiye’deki

megrifetçiler diyebileceğimiz bu Tanzimat öncülerinin eserlerine hemen hemen aynı endişe hakimdir: İmparatorluğun kurtarılması ve toplumu yükseltmek. (Kaplan 2007: 18) Oysa Tatarlar 1552’den beri Rusya imparatorluğu içinde kalmış, devlet egemenliği olmayan, dağılmış, dağıtılmış bir topluluktur. İmparatorluğun diğer yerli halkları gibi Tatarlar da 1905 sonrasında bu ülkeyi dönüştürmek üzere kısmi serbestlikten yararlanmak durumundaydı. “Rusya Müslümanları” veya *Tatar* kimliğiyle çok renkli bir siyasi yapı geliştirmişlerdi, kurultaylar toplayıp parlamentodaki temsil haklarını kullanmaya çalışmaktaydılar.

Tukay’ın “*Serlevheséz*” (1909), “*Sayfiye*” (1911), “*Közgë Ciller=Sonbahar Yelleri*” (1911), “*Zolum=Zulüm*” (1911) gibi şiirlerinde halkın hayatının ağırlığı, sıkıntısı, iktisadi ve manevi bakımdan sömürülüğü, realist manzaralar ve güçlü zıtlıklar üzerinden tasvir edilir. (Galiullin-Yarullina 2007: 698)

Tukay’ın İdil boyundaki seyahatinde bizzat gördüğü yalırlara, sayfiyelere bakarken dilinden nefretle dökülen *Sayfiye*’deki şu ifadelere bakalım:

*Kilse bayniñ aç halıknı küzge küz mısıllası,
Yalhy ul elbet parahod ansı baylar yurgası.*

*Yardatorgan aç halıkka yöz de bormıy tup-turı
Yurgalıy ul şonda tiz tiz kayda bay sayfiyesë.*

[“İstese zengin, aç halkı gözüne baka baka aşağılamak; Tutar elbette bir vapur, o zenginlerin küheylanı. Kıyıda duran aç halka, yüz bile çevirmeden dosdoğru; sürer küheylanını tez tez nereden zengininin sayfiyesi.”]

Tukay’ın bu söylemleri yine çağdaşı olan büyük Türk şairi Tevfik Fikret (1867-1915) ile çok yakındır. Bu, devrinin benzer şartlarını yaşayan Rusya ile Türkiye’deki hayatın kendisine özgü gerilimlerini tenkit eden dilin ortaklığı olmalıdır. Tukay’ın kendisinden daha kıdemli bir yazar olan Tevfik Fikret’i ve eserlerini izlediğine dair bir kayda rastlamadım. Dengesiz zenginliğin ve o oranda da yoksulluğun arttığı toplumdaki büyük çelişkiyi tenkitçi ve hatta nefret dolu bir dille ortaya koyan Tevfik Fikret’in *Hân-ı Yağma* (Yağma Sofrası) şiiri ile A. Tukay’ın *Sorıkortlarga* (Parazitlere) başlıklı şiiri neredeyse ortak duygularla yazılmış gibidir. Tukay’ın 1906’da yazdığı bazen çok sert bir nefret dilini taşıyan şu dizeleri:

*Aristokrat sorıkortlar, kalın korsak, kēçēk başlar;
Aşıylar soñ biren bulgan kēşēler, nu gacep, ay-yay*

*Ve herbērsē gubernator, kikēreler dōbēr-şatır;
Tamak tuygaç tōkēr-kakır, bōtēn ēç may gına, may-may !*

*Çıgıp iskēnē buşatır, buşatkaç sızılıp yatır;
Kōnēn sartır, tōnēn sartır, mēne himmetlerē, ay-hay !*

*Halık batsın da bētsēñ, tik bolarnıñ ēçlerē küpsēñ;
Avızları açık bik kiñ, niyēñ bar: “Day syuda, day-day !”*

*“Aristokrat parazitler, kalın kursak, küçük başlar;
Yerler sonra obur olan insanlar, ne acep ah-ah !*

Ve her biri de patron, geğirirler gark-gurk;
Karın doyunca tükür kağır, bütün karın sadece yağ !

Çıkıp eskisini boşaltır, boşaltınca da uzanıp yatar;
Gündüz kenef, gece kenef işte himmetleri, ah-ah!

Halk batsın da bitsin, tek bunların mideleri dolsun.
Ağızları açık, pek geniş, neyin var : “Ver buraya ver !”

T. Fikret’in de 1912’de, sosyal ve siyasi bakımdan sıkıntılı İstanbul tablosu içinde yazdığı *Hân- Yağma* şiirindeki o çok ünlü dizeler:

*“Yiyin efendiler, yiyin; bu hân-ı iştiha sizin;
Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin!
Verir zavallı memleket, verir ne varsa, malını,
Vücudunu, hayatını, ümidini, hayalini,
Bütün ferağ-ı halini, olanca şevk-i bâlini,
Hemen yutun, düşünmeyin haramını, helalini...”*

Türk Dünyasının bu iki şairi arasında herhangi bir bağlantıyı şu anda bilmezken devrin şartlarına, ortak bir tenkitçi gözle bakmaktan gelen bu protest tavrı da etkilenme değil paralellik olarak yorumlamak durumundayız.

1907, Tukay’ın henüz edebiyat tecrübesinin başındayken bize en güçlü şiirlerini kazandırdığı yıllardan biridir: *Şürelâ, Tugan Cırême, Par At*. Bu üç nefis şiirde Tatarların yaşadığı topraklar, geniş kırlar, çayırlar, neredeyse kutsanan o köy (*tugan avıl*), atları, pınarı, çayı, tarlası, içinde uzun parmaklı cini (*şürelî*) de bulunan ormanı ile çok lezzetli bir nostalji tablosu olarak göz önüne serilir.

Çocukluğunu yaşadığı bu toprakları, Kırlay’ı severek anlatan Tukay’ın ürettiği bu romantizm gelişmeye açıktır. Rusya’da Meşrutiyet’in sağladığı kısmi serbestlik ortamında zengin bir kültür hayatı yaşanmaktadır. 1908–1911 yılları arasında Tatar şiiri, giderek halk hayatına yakınlaşır, sanat bakımından üst seviyeye çıkar. (Galiullin-Yarullina 2007: 695)

Şürelî’de Kırlay kırlarını, ağaçları, çiçekleri, kebekleri, çilekleri ve her türden doğa güzelliğiyle takdim eden şair, popüler edebiyatı doruğa çıkararak âdeta Kazan şehrinin orkestrasının, tiyatrosunun, konserinin burada var olduğunu ilan etmektedir: *Monda orkestr, teatrlar da şul, kontsert ta şul*. Çocukluğunun ağaçları içine serilip huzurla yatarken birden atalarının başarılarını hatırlayan Tukay, cesur bir çağrışımla ormanın ortasına Cengiz Han’ın askerini sokar. Tatar ormanlarında otururken aklına gelmiştir onların şanlı tarihi, muazzam akınları (*namnari, devletlerê, savletlerê...*):

*Zur bu urman: Çitlerē kürēnmiydēr, diñgēz kēbi
Binihayē, bihisaptır, gasker-i Çiñgız kēbi.
Kılt itep iske tōşedēr namnarı, devletlerē
Kart babaylarınñ, monı kürseñ, bötēn savletlerē.*

Şair açtığı bu tarih tiyatrosunun sahnesinden, millî kimliğe esas olan kışkırtıcı soruyu da sorar: *Ah! disēñ, bēz nik bolay soñ? Bēz de haknıñ bendesē* (“Ah diyorsun biz niye böyleyiz ki? Biz de Hakk’ın kuluyuz”)...

Böylece yetim şairin erkenden kaybettiği ailesinin yerine kendi ana babası olarak sarıldığı memleketi (*tugan cir*) eserlerinde romantik peyzajla kalmayıp bilinçli bir millî tarih katkısını almış oluyor. Devrinin sansürünü epey meşgul ettiğini bildiğimiz A. Tukay bu estetik milliyetçiliği aslen bir halk masalı olan *Şürelî*’nin içine gizlemiştir. Şairin dilinde yeniden yaratılan *Şürelî*, yüz yıldan beri Tatar kuşaklarının memleket sevgisini öğrendikleri ve millî kültüre ısındıkları bir Tukay klasiği haline gelmiştir. Bugünkü Tataristan’da *Şürelî*, çocukların okuma yazmayı öğrendikleri düzeyden başlayan ve sanatın her alanına yansıyan bir kültürdür. Ben *Şürelî* başta olmak üzere Tukay’ın yeniden canlandığı halk anlatılarının, Fin destanı *Kalevala* üzerindeki zenginleştirme gibi dünyaya açılmış büyük bir kültür sektörü oluşturabileceğini düşünüyorum.

Tukay’ın sadece millî destanlarla, masallarla sınırlı kalmayıp Türk edebiyatının millî şairi olarak bilinen Mehmed Akif (1873-1936) ile paralel oluşturan din ve milliyet esaslı şiirlerinin de çok olduğunu belirtmek gerekir. Tukay’ın protest ve bazen sosyalist çağrışımlar yapan şiirlerini yücelten Sovyet dönemi eğitim düzeni, onun dinle ilgili birçok şiirini yok saymıştı. Prof. Dr. Nadir Devlet’in “Abdullah Tukay Ateist mi idi ?” (*Türk Kültürü* S. 277, 320-326) başlıklı makalesinde özel olarak incelediği şairin bu din duygusu üzerine ek bir şey söylemek gerekmez. Türklerin *İstiklal Marşı* şairindeki hâkim çizgi olan İslamiyet ve milliyet fikrine çok yakın olan Tukay’ın “*Teessür*” şiirinden şu dizelerine burada yer verebiliriz:

*Gomērnēn iñ çitēn, çaysız uñgaysız bēr minutında,
Eger yansam katı hasret ve kaygıñıñ min utında:
Ukıym tiz tiz küñēlden bēr gacayıp sure Kor’enden.*

Nitekim Tukay’ın yakını ve ilk Tukay uzmanlarından olan Cemaleddin Velidi “*Abdullah Tukay Mecmua-yı Asârı*” adlı eserinde Tukay’ın medrese hayatından söz ederken Kur’an ve hadis bilimlerine yakın durduğunu belirtmektedir. (bk. Velidi 2004: 161)

Türkiye’den Mehmed Akif’i ve Azerbaycan’dan da Sabir’i, Abdullah Tukay ile birlikte değerlendiren Prof. Dr. Yavuz Akpınar ise bu şairlerin toplumun eskiyen yanlarını eleştirirken aynı zamanda geleceği kurma gayretlerinin de bulunduğu dikkat çekmiştir. (Akpınar 1987: 3)

Romantik Tatar edebiyatının güzel örneklerini veren ve “*Halık Edebiyatı*” diye

akademik bir çalışma da yapan folklorcu Tukay, aslında Türk edebiyatındaki çağdaşı ve dengi olan Ömer Seyfeddin ile aynı yollarda yürümüş gibidir. 1884 doğumlu Ömer Seyfeddin, imparatorluğun dağılma sürecinde, bitmeyen isyanlar ve savaşlarda görev yapıp cephelerde pişmiş bir subayken askerliği bırakıp bütünüyle aktif edebiyat hayatına girmiştir. Balkan topraklarında bir Türk kıyımına dönüşen devlet aleyhindeki gelişmelerin içinde yaşayan genç subay, Türk tarihinde millî edebiyatın öncüsü olmuştur. Türk kimliğinin ideologu olan Ziya Gökalp'ın belirttiği üzere Ömer Seyfeddin yepyeni bir cereyanın tâ başında bir inkılapçı idi. Bu cereyan dallanarak Türkçülük, halka doğruculuk ve millî kültür hareketlerinin doğmasına sebep olmuştur. (Tural 1984: 16)

Ö. Seyfeddin'in Fransız edebiyatındaki milliyetçi romantizmi, teorik kaynaklarını da tercüme ederek yakından izlediğini ve bilinçli biçimde Türk halk edebiyatına ve halkın konuşma diline yöneldiğini gözlüyoruz. (bk. Filizok 1984: 115-116) Dünya edebiyatından G. Maupassant'ı, M. Gorki'yi olduğu kadar Kalevala gibi destan parçalarını da tercüme eden yazar, kültür tarihimizde *Yeni Lisan* hareketinin, konuşma dili esaslı sağlam Türkçeciliğin öncüsü olmuştur.

1911'de Selanik'te kurulan *Genç Kalemler* dergisindeki Türkçeciliğin öncüsü olan Ö. Seyfeddin, halkın diline, edebiyatına ve duyuş ve düşünüş tarzına yönelerek XX. yüzyıldaki edebî dilimiz ve Türk edebiyatı için en bereketli ve yararlı tercihleri başlatmış oluyordu. Türk edebiyatının yüz yıldır en çok okunan roman ve hikayelerini yazan Ömer Seyfeddin'in Tatar edebiyatındaki en yakın dengi olan A. Tukay ile karşılaştırmasının çok daha geniş boyutlarda yapılması gerekiyor. Tukay gibi, büyük eserlerini 36 yıllık kısa ömrüne sıkıştırmış olan Ö. Seyfeddin imkânsızlıklar dolayısıyla tedavi edilemeyen hastalıklarından ötürü 1920 yılında vefat etmiştir. (Tural 1984: 12) Nihayet Tukay hakkında Türkiye'de çıkan ilk iki yazıdan birisini ünlü Türkolog Ord. Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü'nün, diğerini de başyazarı olduğu *Türk Sözü* dergisinde, Tukay'ın ölümünün tam birinci yıl dönümünde Ömer Seyfeddin'in yayımladığını belirtmek isterim: “Abdullah Tukayef ve Lisânı” (*Türk Sözü*, 1. Yıl sayı: 2, 24 Nisan 1330/1914). Buna göre Ömer Seyfeddin'in kendi dengi olan A. Tukay'ı bildiğini ve onun edebiyat dilinde tercih ettiği yolu, millî dili, Türklere de tavsiye ettiğini burada özellikle vurgulamak gerekir.

Batı Avrupa'da XVIII. yüzyılda biçimlenen modernizm, XIX. yüzyılda Doğu dünyasında da yankısını bulmuştur. İstanbul ve Kazan, Müslüman toplumların ve özellikle Türk Dünyasının en öne çıkan çağdaşlaşma merkezlerindedir. Rusya içinde kendisine özgü şartlarla gelişen Tatar aydınlanmasının 1905 sonrasındaki kısmi serbestlikten çok yararlandığı açıktır. Bunun sonucu olarak genç Tatar aydınları ve konu edindiğimiz Abdullah Tukay, burada ana çizgiler halinde belirttiğimiz edebiyat yönelişleriyle Türk edebiyatındaki vatancı (N. Kemal), aydınlanmacı-sekülerist (T. Fikret), modern dindar (M. Akif), milliyetçi-romantik (Ö. Seyfeddin) akımlarla paraleller meydan getiren eserler vermiştir. Türk edebiyatının Tatar edebiyatı ile bu karşılaştırması üzerine burada basitçe andığımız noktaların daha profesyonel incelemeleri hak ettiği açıktır.

Kaynakça

- Akpınar, Y. (1987), “Abdullah Tukay ve Biz”, *Kardaş Edebiyatlar* 16, Erzurum, 3-4.
- Devlet, N. (1987), “Was Tukay an Atheist? On The Occasion Of His 100th Anniversary”, *Central Asian Survey*, Vol. 6, No. 1, s. 93-98.
- Fikret, T. (1975), *Kırık Saz* (Tükçeleşiren: A. M. Dıranas), İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Filizok, R. (1984), “Ömer Seyfeddin’in Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesirleri”, *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfeddin*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, s. 13-126.
- Galiullin, T.–Yarullina, R. (2007), “Tatar Edebiyatı”, (Akt. S. Güzel), Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, Cilt IX, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.*
- Halit, G. (1986), *Halık Cırçısı Hem Vatan Ulu*. Gabdulla Tukay Eserler 1, Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, s. 6-22.
- Kaplan, M. (2007), *Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet-Eser*, İstanbul, Dergâh, 10. Baskı.
- Tanpınar, A. H. (1977), “Fikret Hakkında”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul, Dergâh, s. 260-269.
- Tural, S. (1984), “Ömer Seyfeddin’in Hayatı ve Eserleri”, *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfeddin*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, s. 9-39.
- Velidi, C. (2004), “Abdullah Tukay”, (Aktaran: M. Öner), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 17, s. 155-190.